

УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНИМИ КОНФЛІКТАМИ В ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ СФЕРІ

*Г.М. Шевченко, канд. екон. наук,
Сумський державний університет, м. Суми*

У статті проведено аналіз і узагальнення особливостей конфлікт-менеджменту в еколого-економічній туристично-рекреаційній сфері у контексті концепцій сталого розвитку та культурної цілісності. Запропоновано організаційно-комунікаційну модель управління екологічними конфліктами в досліджуваній сфері діяльності. Особливу увагу приділено питанням екологічного туризму та міжнародному досвіду управління ним.

Ключові слова: екологічний конфлікт, екологічний туризм, управління.

ВСТУП

Туристично-рекреаційна діяльність у контексті її культурних і екологічних впливів може створювати серйозні проблеми для конкретних місць призначення. Рішення в цій сфері, що приймаються окремими особами та групами, впливають на спосіб життя та характер розвитку в місцевому, національному та глобальному масштабах і часто можуть бути пов'язані з виникненням і загостренням екологічних конфліктів. Численні приклади підтверджують існування екологічних конфліктів внаслідок туристично-рекреаційної діяльності: гори Непалу, тропічні ліси Індонезії, іспанське узбережжя, Південний берег Криму тощо.

У мірі того як туристично-рекреаційна діяльність продовжує розвиватись і являє собою важливе джерело доходів для окремих осіб, груп і країн, виникає необхідність більш структурованого та відповідального розгляду відповідних питань щодо сталості та цілісності в місцях призначення. На сьогоднішній день є багато прикладів того, як туризм і рекреація негативно відображаються на культурі та навколишньому середовищі конкретних місць призначення в різних країнах.

Технологічні зміни в контексті доступу до інформації відкрили світ для багатьох потенційних туристів. Окрім того, колись ізольовані райони наразі є популярними місцями відпочинку, а їхній розмірений спосіб життя змінився назавжди. Очевидно, що поточні події у цій сфері вплинули на міжнародний і національний туризм конкретних країн і регіонів.

Зміни в соціально-економічній структурі окремих міст, регіонів і навіть країн можуть бути пов'язані безпосередньо з появою туризму та туристів. Окрім того, біофізичне середовище може зазнавати нового і потенційного антропогенного тиску з катастрофічними наслідками. У сучасному світі культура і довкілля подібно до магнітів притягують одночасно і бізнесменів-розробників, і туристів-рекреантів.

Теоретичні передумови управління екологічними конфліктами в різних соціально-економічних сферах достатньо повно розглянуті закордонною та вітчизняною наукою. Вивченню окремих аспектів цієї проблематики присвячені праці О. Балацького, А. Ендреса, Л. Коузера, М. Реймерса, В. Сабадаша, М. Хвесика, Є. Хлобистова та багатьох інших вчених. При цьому поряд із питанням про власне особливості конфлікт-менеджменту в системі взаємовідносин “Людина – економіка – екологія” потребує більш детального дослідження питання щодо управління конфліктними ситуаціями в окремих соціо-еколого-економічних сферах, таких, як туризм і рекреація.

Отже, актуальність цієї статті полягає в необхідності дослідження питань управління екологічними конфліктами у сфері туристично-рекреаційної діяльності в контексті сталого розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цього дослідження є аналіз і узагальнення теоретичних передумов і принципів управління екологічними конфліктами в соціально-економічній туристично-рекреаційній сфері.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якщо діяльність є комплексом суперечностей, то вона конфліктна за своєю природою. Тому в її межах усім зацікавленим особам і сторонам доводиться постійно займатися вирішенням і попередженням конфліктів. Особливо це актуально за часів кризи, в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Взагалі *конфлікт* (від лат. *conflictus* – зіткнення протилежних інтересів, поглядів [3, с. 359]) – крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнення чи гострої боротьби) часто визначають як відсутність згоди між двома або кількома сторонами, що можуть бути конкретними особами або групами людей, а також внутрішній дискомфорт однієї людини. У вузькому значенні конфлікт – безпосереднє зіткнення сторін.

Із екологічного погляду, зокрема, у праці [2] конфлікт пропонується визначати як “протистояння на внутрішньо- і/або міждержавному рівнях, спричинене несумісними чи ворожими інтересами однієї чи більше сторін і їхньою боротьбою за право власності, використання (розподілу) природних ресурсів або контролю над ними, яке супроводжується можливим застосуванням насильницьких методів для досягнення мети”.

Іншими словами, *екологічні конфлікти*, на наш погляд, можна визначити як конфлікти інтересів, які виникають внаслідок використання природних ресурсів або користування довкілля одним суб'єктом, що має негативні наслідки для навколишнього середовища або інших потреб іншого суб'єкта або групи суб'єктів.

Перш ніж перейдемо безпосередньо до розгляду екологічних конфліктів і управління ними у сфері туризму та рекреації, розкриємо загальні особливості конфлікт-менеджменту, зокрема, специфіку відповідного

організаційно-комунікаційного процесу, модель якого може бути покладена в основу управління екологічними і пов'язаними із ними соціокультурними конфліктами.

Отже, сучасний погляд на конфлікт полягає в тому, що в рамках конкретних видів соціально-економічної діяльності, навіть із ефективним управлінням, деякі конфлікти не тільки можливі, але й бажані. У багатьох ситуаціях конфлікт допомагає виявити різноманітність поглядів, більшу кількість альтернатив або проблем. Це робить процес прийняття управлінських рішень більш ефективним, тобто сам конфлікт може бути функціональним і конструктивним.

Відповідно до сучасної теорії конфлікт-менеджменту будь-який тип конфлікту має свої причини. Найбільш поширеними з них є такі [1, с. 520-522]:

- обмеженість ресурсів;
- взаємозалежність завдань;
- розбіжності в цілях;
- відмінності в уявленнях і цінностях;
- відмінності в манері поведінки та життєвому досвіді;
- незадовільні комунікації.

Наявність одного або кількох джерел конфлікту збільшує можливість виникнення конфліктної ситуації у процесі управління. Однак навіть при великій можливості виникнення конфлікту сторони можуть не забажати реагувати так, щоб і надалі поглиблювати ситуацію. Розглянемо організаційно-комунікаційну модель процесу управління конфліктами (побудовану на основі рекомендацій у праці [1, с. 171-175, 523-527]), яку можна застосувати в контексті еколого-економічної туристично-рекреаційної діяльності (рис. 1).

Рисунок 1 – Організаційно-комунікаційна модель управління конфліктами в контексті еколого-економічної туристично-рекреаційної діяльності

Залежно від того, наскільки ефективним буде управління конфліктом, його наслідки стануть функціональними або дисфункціональними, що, у свою чергу, вплине на можливість майбутніх конфліктів у плані усунення чи створення причин конфліктів. Зокрема, дисфункціональні наслідки, тобто умови, які заважатимуть досягненню цілей тієї чи іншої зацікавленої сторони в рамках певної діяльності, полягають переважно у такому:

- невдоволеність, поганий стан духу, зниження продуктивності;
- нижчий рівень співробітництва в майбутньому;
- відданість своїй групі й більша непродуктивна конкуренція з іншими групами людей;
- уявлення про іншу групу чи людину як про “ворога”;
- переконаність, що свої власні цілі є позитивними і добрими, а цілі іншої групи – негативними;
- згорання взаємодії і стосунків між конфліктуючими сторонами;
- збільшення ворожості між конфліктуючими сторонами в міру зменшення взаємодії і стосунків;
- зміщення акценту: надання більшого значення “перемозі” в конфлікті, ніж вирішенню реальної проблеми.

Конфлікт як процес також у спрощеному вигляді можна подати як послідовність таких чотирьох фаз: виникнення конфліктної ситуації; інцидент (відкрита фаза конфлікту, що, як правило, призводить до його загострення – ескалації); криза і розрив відносин (за аналогією зі стадією “управління конфліктом” на рис. 1 – складається з конструктивного та деструктивного етапів); повне закінчення конфлікту.

Виділяють кілька ефективних способів управління конфліктною ситуацією, які поділяють на дві категорії: структурні та міжособистісні. До структурних способів належать: роз'яснення вимог до діяльності, використання координаційних та інтеграційних механізмів, установлення загальноорганізаційних комплексних цілей і використання системи винагород. До міжособистісних способів розв'язання конфліктів належать: ухилення, згляджування, примушення, компроміс та вирішення проблеми.

Роль менеджера у розв'язанні конфліктів різних рівнів дуже важлива, оскільки від правильного вибору методів управління конфліктами залежить кінцевий результат, а від життєвого і професійного досвіду – вибір напрямку його дій, тобто варто загасити конфлікт чи, навпаки, його стимулювати.

Здійсненню ефективної комунікації в процесі конфлікт-менеджменту *перешкоджають* такі чинники:

- фільтрація як наслідок конфлікту інтересів відправника та одержувача повідомлення;
- вибіркоче сприйняття: ступінь зацікавленості інформації визначає характер її декодування;
- семантичні бар'єри: семантичне значення символу варіює залежно від його контексту, тобто однакові слова мають різне значення для різних людей. Вік, освіта, культурне середовище – три найбільш важливих фактори, які впливають на значення слів, що використовуються у процесі комунікації. Горизонтальні комунікації між фахівцями одного профілю сприяють виникненню їх власного жаргону, який незрозумілий іншим;

- поганий зворотний зв'язок;
- культурні відмінності між відправником і одержувачем інформації;
- інформаційні перенавантаження.

Методами протидії цим чинникам є такі:

- регулювання інформаційних потоків;
- удосконалення зворотного зв'язку;
- використання емпатії – здатності поставити себе на місце співрозмовника;
- заохочення взаємної довіри;
- спрощення мови повідомлення;
- розвиток здібностей ефективно слухати.

Загалом ключовими чинниками формування організаційно-комунікаційного процесу, поданого на рис. 1 у вигляді загальної схеми рекомендацій щодо послідовності здійснення конфлікт-менеджменту в контексті еколого-економічної туристично-рекреаційної діяльності, є середовище, ресурси та інтереси всіх сторін, зацікавлених в ефективності вирішення будь-яких конфліктних ситуацій, пов'язаних із задоволенням туристичних і рекреаційних потреб. При цьому на соціально-психологічному рівні одним із основних принципів управління розвитком туристично-рекреаційної діяльності є усвідомлення вразливості навколишнього природного середовища.

У рамках управління туристично-рекреаційною діяльністю часто приймаються рішення щодо таких локальних і регіональних проблем, що характеризуються потенційною конфліктністю, як зайнятість, розвиток інфраструктури, збереження природи і навіть культури. Проте наразі ця діяльність внаслідок порушення відповідних організаційно-комунікаційних процесів часто призводить до таких негативних наслідків, як забруднення навколишнього середовища, вимушені пересування місцевих жителів, порушення прав людини, несправедливі умови праці та рівень заробітної плати, комерціалізація культури тощо.

Концепція сталого розвитку стимулює людей пильно стежити за взаємозв'язками між різними типами розвитку, і відповідними економічними, соціальними та екологічними наслідками. Ця концепція разом із концепцією “культурної цілісності” є теоретичним базисом для розвитку туристично-рекреаційної діяльності. Тільки-но люди об'єднуються, вони починають шукати раціональні рішення. Взагалі взаємозв'язані між собою передумови сталого розвитку та культурної цілісності такі:

- права людини та рівність;
- раціональне використання природних ресурсів;
- управління взаємозв'язками в системі “культура – довкілля”;
- участь місцевих громад;
- розподіл доходів;
- участь у прийнятті рішень;
- мир і демократія.

Тенденція домінування широкомасштабної туристичної та рекреаційної діяльності в структурі регіональної економіки спостерігається по всьому світу, наприклад, у Коста-Риці, Белізі, Італійських Альпах, Єгипті, Іспанії, Балі, Кенії, Марокко, Криму тощо. При цьому туризм часто загрожує руйнацією місцевим традиційним засобам існування та самоврядуванню і може негативно вплинути на структуру місцевої економіки, зокрема, на темпи розвитку промисловості, транспорту і зв'язку.

Сучасні чинники впливу на туристично-рекреаційну діяльність такі [6]:

- *політична ситуація*, а саме: валютна політика, стимулювання та маркетинг туризму та рекреації, державна підтримка. Ці чинники можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на туристів і рекреантів і туристично-рекреаційну галузь загалом;

- *культурні особливості*, тобто ландшафтний краєвид, мистецтво, релігія, свята, звичаї та традиції, мова і класова система. Всі ці чинники апелюють до різних осіб і груп і породжують особливі просторові закономірності та тенденції з плином часу;

– *економіка*: туризм є важливим джерелом доходів і зайнятості, чим сприяє підтриманню та розвитку багатьох місць призначення. Крім того, економічні відносини також впливають на туристичні потоки та вибір маршрутів мандрівниками та відпочиваючими;

– *екологічна сталість*: часто в спробах отримати виключно фінансові результати від туристично-рекреаційної діяльності ігноруються негативні наслідки для навколишнього культурного та природного середовища, а також взаємозв'язані з ними впливи на соціальне та економічне життя у місцях призначення;

– *клімат*: погода та кліматичні умови є основними чинниками при визначенні просторових моделей у рамках туристично-рекреаційної діяльності.

Більшість країн, що розвиваються, в тому числі й Україна, вже почали використовувати туристично-рекреаційну діяльність як засіб підвищення доходів і підтримання розвитку. При цьому поряд із позитивними зрушеннями відбуваються зміни в культурній цілісності та екологічних характеристиках у цих країнах на рівні окремих регіонів чи місць призначення, такі, як:

- піднімання економіки на локальному, регіональному та національному рівнях;
- надання нових робочих місць для місцевих жителів;
- розширення контактів із іншими культурами;
- покращання інфраструктури: шляхів і транспорту, готелів і санаторіїв, кортів і полів для гольфу тощо;
- поступове зникнення традиційної культури і середовища;
- розвиток небажаних видів туризму, наприклад, секс-туризму;
- зростання цін при незмінному рівні заробітної плати;
- знаходження місцевих пляжів у розпорядженні туристів і рекреантів;
- збереження злиднів і створення більш очевидної різниці між незаможними та заможними.

Окрему увагу в рамках досліджуваної теми присвяtimo екологічному туризму.

За прогнозами, що наводяться праці [6], упродовж наступного десятиліття кількість прибічників екологічного туризму серед подорожуючих збільшиться на 2% (більш ніж 10 млн осіб), що відповідно надасть зростання доходів від туризму у розмірі 7% щорічно.

Наприклад, у Непалі наразі спостерігається бурхливий розвиток пішохідного туризму (трекінгу), у Новій Зеландії – пригодницького туризму. У Коста-Риці екологічний туризм почав розвиватися ще з 1990 року. В цій країні дві третини відвідувачів приваблюють її природні ресурси. Аналогічно туристично-рекреаційна сфера Гондурасу та Кенії має своїм базисом навколишнє природне середовище та природні ресурси.

У Флориді в основу розвитку екологічного туризму покладено усвідомлення шанобливого ставлення до природного і культурного середовища. Державна політика в цьому регіоні спрямована на підтримку сталого розвитку та уникнення негативних і руйнівних наслідків на навколишнє природне і культурне середовище. Темпи зростання екологічних напрямів туристично-рекреаційної діяльності та пов'язані з ними доходи визнаються як невід'ємна частина майбутнього економіки Флориди. З огляду на це сталість і цілісність є одними з основних суттєвих ознак планування та регулювання у сфері рекреації та туризму в цьому регіоні США.

У багатьох частинах світу екотуризм використовується як всеосяжний термін, у змісті якого відсутні фундаментальні напрямки та межі визначення. Ідея “зеленого”, тобто екологічно безпечного, відтинку туризму часто ігнорується, внаслідок чого туристично-рекреаційна діяльність продовжує поширюватися та здійснювати антропогенний тиск на довкілля та культуру місць призначення. Контролювати величезну світову туристично-рекреаційну індустрію дуже важко, і туроператори можуть функціонувати на свій розсуд у багатьох країнах і регіонах практично без урахування інтересів місцевих громад і екології.

Завдання державного управління у сфері рекреації та туризму – брати активну участь у розвитку сталої туристично-рекреаційної діяльності, особливо у відношенні нашої культурної спадщини та навколишнього природного середовища. Таке загальне розуміння політики та ролі держави у розвитку туризму та рекреації не є рідкістю в багатьох країнах світу, таких як Австралія, Скандинавські країни, Японія тощо. Складовими екологічного туризму в цих країнах є такі:

- природне середовище та природні ресурси як об'єкти місць призначення;
- відвідувачі;
- інтерес до довкілля;
- бажання вчитися дбайливого ставленню до природи;
- визнання, розуміння та охорона навколишнього природного середовища;
- сприяння збереженню якості довкілля.

У свою чергу, елементами стратегії розвитку екологічного туризму є **наступні такі**:

- надання пільг місцевим громадам;
- якісний екологічний туристично-рекреаційний продукт і його просування;
- екологічні стандарти;
- далекоглядна політика та ефективне регулювання тощо.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу та узагальнення загальних принципів, соціальних, еколого-економічних і організаційно-комунікаційних підходів конфлікт-менеджменту в туристично-рекреаційній сфері в контексті концепцій сталого розвитку та культурної цілісності можна зробити **наступні такі** висновки.

Управління соціокультурними та екологічними чинниками туристично-рекреаційної діяльності в контексті конструктивного вирішення можливих конфліктних ситуацій, потребує співпраці окремих осіб, груп і політиків у напрямі сталого розвитку. Майбутнє рекреації та туризму прямо пов'язане з **такими** питаннями:

- належне ставлення рекреантів і туристів до природних ресурсів **та-і** середовища;
- посилення співпраці **у** сфері та за рахунок рекреації **-і** туризму;
- регулювання соціальних та екологічних змін, спричинених туристично-рекреаційною діяльністю;
- управління **цією** сферою на систематичній і плановій основі;
- врахування інтересів громад і окремих осіб у процесі туристично-рекреаційної діяльності.

Багато країн і регіонів мають настільки тісні взаємозв'язки з їх навколишнім середовищем, що останнє відіграє роль невід'ємної частини їх культурно-історичної спадщини і навіть релігії. Зміни у зв'язку з рекреацією та туризмом можуть знищити гармонію в цих відносинах, а також вплинути на саму основу життя. Сталість процесу туристично-рекреаційної, як і будь-якої іншої масштабної соціально-економічної діяльності виходить за звичні рамки економіки та біофізичних питань середовища. Ми маємо справу зі стилем і спокоєм життя та культурною цілісністю. Тому так важливо за допомогою адекватних механізмів управління попередити, відновити та покращити стан речей у процесі задоволення рекреаційних та інших потреб **й** інтересів. І в ситуації виникнення екологічних конфліктів необхідно спрямовувати їх у русло синергії всіх учасників туристично-рекреаційної діяльності.

SUMMARY

In the article the peculiarities of conflict-management in ecologic-economical tourist-recreational sphere analyzed and generalized in the context of concepts of sustainable development and cultural integrity. The organizational and communication model of environmental conflict-management in the researched field is proposed. Particular attention is paid to the issue of eco-tourism and its international experience of management.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: **пер.** с англ. – М.: Дело, 1998. – 704 с.
2. Сабадаш В.В. Методологічні підходи до детермінації екологічного конфлікту **_____ / В.В. Сабадаш** // Механізм регулювання економіки. – 2006. – № 4. – С. 49–62.
3. Словарь иностранных слов/ под ред. О.С. Мельничука. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1977.– 775 с.
4. Konflikt / Herausgeber Pfetsch F.R. – Berlin: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2005. – 368 S.
5. Shapiro D. Conflict and communication: a guide through the labyrinth of conflict management / **D. Shapiro**. – NY.: Open Society Institute, 2004. – 295 p.
6. Simpson J. Tourism: cultural integrity and environmental conflict / **J. Simpson** // Australian geography teachers' association (AGTA) national conference, 2002. – 12 p.

Надійшла до редакції 26 квітня 2011 р.